

Současný spisovný jazyk. Valenční pojetí skladby ve škole

Eva Macháčková

[Posudky a zprávy]

(pdf)

-

Pod tímto názvem vyšla jako skripta antologie článků, kterou pro Státní pedagogické nakladatelství (Praha 1988, 143 s.) připravil J. **Nekvapil** a K. **Kamiš**.

Jak se uvádí v předmluvě, vybrali editoři takové studie věnované valenčnímu pojetí skladby, které mají vztah k jazykovému vyučování. U vybraných článků je zachována časová posloupnost — s výjimkou prací J. Novotného, které jsou zařazeny společně. Při chronologickém postupu nemohl být ovšem respektován stupeň obtížnosti studované látky, autoři předmluvy tedy podávají i návod, jak knihu studovat. Je třeba začít od prací vykládajících pojmosloví a seznamujících s novými přístupy a teprve potom přistoupit k pracím teoreticky náročnějším. Autoři předmluvy podávají výstižnou charakteristiku souboru článků a také informují čtenáře o tom, že nové pojetí skladby má diskusní charakter; jedním z edičních cílů bylo právě ukázat vývojovou dynamiku diskuse o uvedené problematice.

Do antologie byly zařazeny některé články z konference konané na Pedagogické fakultě v Nitře a vydané vesměs ve sborníku *Syntax a jej vyučovanie* (Nitra 1982), tj. článek F. Daneše, kolektivní stať F. Daneše, J. Kořenského, Z. Hlavsy, referát J. Novotného, dále články uveřejňované v časopise *Český jazyk a literatura v letech 1982—1987* (článek O. Müllerové, Z. Hlavsy, J. Novotného a J. Hrbáčka), pak kapitola o skladbě z učebnice *Český jazyk pro střední školy* (Praha 1984) a dva referáty z různých konferencí — J. Nekvapila a Z. Hlavsy.

[158]V řadě článků jsou kritizovány nedostatky dosavadních postupů při analýze a popisu struktury věty. Naopak se ovšem ukazuje, že v mnohém je možno navázat na někdy trochu zapomenuté starší tradice české skladby (srov. např. v mnohém podnětné práce Gebauerovy - Ertlový). Nalezneme v nich řadu myšlenek nám blízkých. Podle Daneše zůstává tradiční školský rozbor u dvojčlenných syntagmat holých členů a ponechává stranou hierarchizovanou stavbu věty. Domníváme se však, že např. grafické znázornění větné struktury v nové učebnici skladby pro střední školy (srov. s. 58), které hierarchickou strukturu do jisté míry respektuje, není cizí učitelům, kteří prošli na filozofické fakultě školením Šmilauerovým a kteří přenesli toto učení i do své praxe; liší se samozřejmě v tom, že nejvýše stojí jen *verbum finitum* a podmět je na stejné úrovni jako doplnění *verba finita*. Podobně ukázkový rozbor věty u O. Müllerové (s. 43) by se od rozboru ve Šmilauerově skladbě příliš nelišil: věta *že Wagner obměňuje...* by byla určena jako podmětová k predikátu *je zřejmé*. Mohli bychom též brát v úvahu možnost, že

spojení *Wagner své motivy obměňuje a přizpůsobuje je nové hudební situaci* tvoří věty dvě — vzhledem k tomu, že druhé verbum finitum je samostatně rozvito.

V novém pojetí skladby ztrácí na důležitosti pojem větné dvojice; můžeme mluvit o dvou-, tří- a čtyřmístných spojeních (srov. Hlavsa s. 34, Novotný s. 88). V několika příspěvcích se poukazuje na to, že „klasické“ věty jednočlenné jsou velmi nesourodé — patří sem věty slovesné a neslovesné; do slovesných pak i ty, které jsou z hlediska valenční teorie zřetelně vícečlenné: *Bolelo ho v krku* apod. Jak se ukazuje, bylo by vhodnější třídit věty primárně na *slovesné* a *neslovesné* a věty slovesné pak na *jednočlenné* (*Prší*), *dvoučlenné*, *tříčlenné* atd. Problematické také je, že u tzv. jednočlenných vět byl zaveden málo vhodný termín „základ věty jednočlenné“, resp. „jednotný větný člen“ (srov. o tom Daneš, s. 11, Hlavsa, s. 34n., Novotný, s. 88n.). Různě jsou doposud hodnoceny věty *Petr spí* (věta dvojčlenná) a *Spí se mu dobře* (jednočlenná věta slovesná). Ze sémantického hlediska nebývají nijak tříděny dvojčlenné věty s akuzativním předmětem, ačkoliv se jimi vyjadřují děje akční i neakční, statické vztahy apod. Autoři jednotlivých článků shodně kritizují problematický pojem věty holé (Daneš, s. 13, Hlavsa, s. 35), která často větou vůbec není.

Pedagogické zkušenosti vedou některé autory k tomu, že doporučují zachovat i pojem *predikační dvojice* pro její odlišný charakter od dvojice determinací. Jak uvádí Novotný (s. 88) „z gramatického hlediska je sloveso nadřazeno subjektovému substantivu v tom, že je na sebe na základě své valence váže a že mu předpisuje jeho pád ..., avšak na druhé straně se v některých gramatických kategoriích (číslo, jmenný rod) přísudkové sloveso se subjektivním substantivem shoduje, a je mu tedy v tomto smyslu podřízeno“. Na specifické vlastnosti podmětu poukazuje ve svém příspěvku také J. Nekvapil. Kromě formální shody podmětu s verbem finitem upozorňuje na tvar přivlastňovacího zájmena podmětu (*svůj*), na pravidla o užívání [159]přechodníků a na to, že děj vyjádřený verbem finitem je nazírán z hlediska podmětu.

Autoři navrhovaných pojetí předpokládají, že se bude zavádět nová lingvistická teorie již do učebnic na základní škole, nemá tedy být jen jakousi „nadstavbou“ nad tradiční výukou na vyšších stupních. Jestliže by v druhém cyklu bylo možné v podstatě uplatnit notaci, která je součástí koncepce, pak na prvním stupni se může uplatnit ilustrační fixace významů; tak by se měla změnit i výtvarná složka slabikářů — ze složky esteticko-ilustrativní na jednu ze základních složek učebního textu (srov. s. 22).

Nová lingvistická teorie postupuje při popisu jazyka od sdělovacích potřeb, od obsahů vědomí a jim odpovídajících jazykových významů ke konkrétnímu jazykovému ztvárnění. Vychází se tu od obecné soustavy jazykových významů, které jsou jakýmiś „obrazy stavů světa“ (srov. s. 19, s. 31). Důsledně se mají lišit *tři roviny větné stavby: formálně gramatická, významová a komunikativní* (s. 13). Je třeba vhodně spojovat

metodické postupy od obsahu k formě a od formy k obsahu a přesunout těžiště výuky z oblasti jevů formálních ... do oblasti jevů jazykových (sémantických?) a slohových. Podle autorů by se měla zrušit i do jisté míry umělá hranice mezi slovníkem a gramatikou. Tvrdým oříškem bude při zavádění teorie do školských učebnic na nižším stupni, jak se domnívám, latinská, resp. mezinárodní terminologie. Byla by pro žáky nižších tříd velmi náročná, srov. např. namátkou: *kondenzace, kauzativní konstrukce, akční mutační procesy, propozice, symetrické a asymetrické relace, konstitutivní členy* aj. České ekvivalenty tu nebývají vždy běžné.

Základním pojmem valenční teorie je věnován článek O. Müllerové Větný rozbor a nové pojetí syntaxe. Seznamuje čtenáře s pojmy *predikát, valence, valenční a nevalenční doplnění, levovalenční a pravovalenční člen, obligatorní, potenciální a fakultativní člen, gramatický větný vzorec, základová větná struktura*. Základní pojmy vysvětluje ve svém příspěvku Nový pohled na skladbu a vyučování českému jazyku též Z. Hlavsa (s. 31).

V řadě článků se dočteme o vztahu mezi *základovou větnou strukturou a minimální větou*. Jak poukazuje ve svém článku J. Hrbáček (s. 107n.), vymezení základové větné struktury může žákům přinášet nesmírné potíže, vždyť mezi valenčními členy a volnými doplněními neexistuje ostrá hranice. Problémy při výkladu rozdílů mezi minimální větou a základovou větnou strukturou si naopak nepřipouští J. Novotný v článcích K některým aspektům valenční teorie a Valenční syntax a vyučování českému jazyku. Na bohatém materiálu ilustruje svůj způsob analýzy struktury vět i do nejmenších detailů. Tak např. na větě *Na severní straně lesů ležely dosud ohraničené plochy sněhu* se zjišťuje, že minimální věta (výpověď) je *Na severní straně ležely plochy sněhu* a základová větná struktura (ZVS) je *Na straně ležely plochy*. Tvzení se podrobně zdůvodňují; vymezuje se tu — podobně jako i v jiných článcích — pojem derivované (odvozené) větné struktury.[160] Novotný ustanovuje deset typů ZVS s větnými členy, např. typ VF — O — *Ad(Nemocnému se daří lépe; Bolí mě na prsou)*. Instruktivní je Novotného výklad o valenci jiných slovních druhů, než je sloveso (srov. též Hlavsa, s. 33). Především je tu výklad o valenci dějových i jiných substantiv, o valenci adjektivní a valenci adverbíí.

Často diskutovaným pojmem je tzv. *slabá valence*, při níž není jednoznačně předepsán pád dané pozice; připouští se více pádů, jimiž lze danou pozici obsadit. Novotný (s. 68) se zmiňuje též o *slabé rekci* („polorekci“) jako o formálním způsobu vyjádření syntaktické závislosti zpravidla u příslovečných určení. Rozlišuje dále alternativy (prostředky téhož slovního druhu obsazující danou pozici) a varianty (prostředky různých druhů). — O pojmech *valence, řízenost, rekce, vazba*, event. *přimykání* diskutuje ve svém příspěvku J. Hrbáček (s. 104). Domnívá se, že žákům nebude snadné vyložit vztah mezi uvedenými pojmy. Hrbáček také poukazuje na to, že konstitutivnost (strukturní nutnost) adverbíí ve větách jako *Bratrovi se matematika studovala*

lehce vyplývá z dané větné konstrukce, zatímco ve větách *Bratr studoval matematiku lehce* je adverbium fakultativním členem. I tady by se žákům komplikovala představa větné struktury. Obtížné je rovněž rozlišení valenčního a nevalenčního dativu, které je v gramatikách nedůsledné (*Petr napsal dopis* — mohlo by být ovšem *komu*; *Otec mi koupil košili* — dativ by nemusil být strukturně nutný). Jisté je, že otázky dativu (nebo jinak řečeno tzv. nepřímého předmětu) bude třeba z hlediska valenční teorie ještě propracovat. Poukázala bych sama na to, že u slovesa *bydlet* (u Novotného, s. 67) je valenční — podle mého názoru — nejen místní určení (*bydlet na vesnici*), ale i určení způsobu (*s rodiči, pod úroveň* aj.); nevalenční určení by bylo jen určení času (*odjakživa, celý život* aj.), které je však na vyjádření určení místního nebo určení způsobu vázáno. Novotný považuje určení způsobu za nevalenční. Za velmi problematické bych považovala lišení procesů a událostí (mutací) ve slovesných významech u všech sloves dějových, srov. výklad pro první postupný ročník (s. 21, 23).

Nelze než souhlasit s tvrzením, že valenční teorie využívá transformačních postupů v daleko větší míře než dřívější gramatiky; ukazují se tak vzájemné vztahy forem. Na transformačních vztazích byla dříve založena cvičení stylistická, jejich soustavný rozbor však učebnice gramatiky nepodávaly (srov. s. 32).

Vydání skript o valenční teorii je třeba hodnotit jako záslužný čin; jsou v nich obsaženy články, z nichž některé by byly jak pro metodiky, tak i pro studenty těžko dostupné. Jejich souborné vydání umožňuje konfrontaci názorů a povede k vyjasnění mnohých otázek. [1]

[1] K formální úpravě skript bych měla připomínku jen k dělení slov. (Obdobné dělení se objevuje dnes často i v tisku a v jiných publikacích.) Nepřihlíží se vůbec k původu a složení slov a slova jsou dělena zcela mechanicky: *ih-ned, nej-sou, uv-nitř, ov-šem*, dokonce i *ji-mž, vz-tah*(!).

Naše řeč, ročník 73 (1990), číslo 3, s. 157-160

<http://letemsvetemsyntaxe.blog.cz/>